AUTIZM VA ZPR BO‘LGAN BOLALARNI O‘QITISH: INKLYUZIV TA’LIM YOKI MAXSUS MAKTAB?

Saidmuhammedova Lazizaxon Akmal qizi
Toshkent shahridagi Kimyo
International university in Tashkent
Boshlang’ich ta’lim yo’nalishi 4-kurs talabasi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada autizm spektri buzilishi va psixik rivojlanishning kechikishi (ZPR) bo‘lgan bolalarni umumta’lim maktablarida tengdoshlari bilan birgalikda yoki maxsus ta’lim muassasalarida o‘qitish masalasi tahlil qilinadi. Inklyuziv ta’limning afzalliklari, maxsus maktablarning imkoniyatlari, bolalarning individual ehtiyojlari va ta’lim muhitining ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, ota-onalar, pedagoglar va mutaxassislar hamkorligiga asoslangan amaliy tavsiyalar beriladi. Maqola xalqaro ilmiy adabiyotlar va inklyuziv ta’limga oid nufuzli tashkilotlar materiallari tahliliga asoslangan.

Kalit so‘zlar: autizm, ZPR, inklyuziv ta’lim, maxsus maktab, alohida ta’lim ehtiyojlari, korreksion-pedagogik yordam, individual yondashuv, ijtimoiy moslashuv, maxsus pedagog, ota-ona hamkorligi.

KIRISH

Har bir bolaning ta’lim olish, o‘z qobiliyatlarini rivojlantirish va jamiyat hayotida ishtirok etish huquqi mavjud. Biroq rivojlanishida o‘ziga xos xususiyatlari bo‘lgan bolalar uchun ta’lim muhitini to‘g‘ri tanlash ota-onalar va pedagoglar oldida turgan muhim masalalardan biridir. Ayniqsa, autizm spektri buzilishi yoki psixik rivojlanishning kechikishi kuzatiladigan bolalarni oddiy maktabda tengdoshlari

bilan birga o‘qitish kerakmi yoki maxsus maktabga joylashtirish ma’qulmi, degan savol ko‘p muhokama qilinadi.

Bu savolga barcha bolalar uchun bir xil javob berib bo‘lmaydi. Chunki autizmli yoki rivojlanishida kechikish kuzatiladigan bolalarning imkoniyatlari, ehtiyojlari, muloqot qobiliyatlari va o‘rganish sur’atlari bir-biridan farq qiladi. Ayrim bolalar zarur pedagogik yordam bilan umumta’lim maktabida muvaffaqiyatli o‘qishi mumkin. Boshqalarga esa kichik guruhlar, maxsus pedagog va individual ta’lim dasturiga ega bo‘lgan muhit ko‘proq mos kelishi mumkin.

UNESCOning 1994-yildagi Salamanka bayonotida maktablar barcha bolalarning ehtiyojlariga moslashishi, ularning farqlarini hisobga olishi va ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirishi zarurligi ta’kidlangan. Demak, asosiy maqsad bolani mavjud tizimga majburan moslashtirish emas, balki uning rivojlanishi uchun maqbul ta’lim sharoitini yaratishdir.

1. AUTIZM VA ZPR TUSHUNCHALARINING MAZMUNI

1.1. Autizm spektri buzilishi

Autizm spektri buzilishi — bolaning ijtimoiy muloqoti, boshqalar bilan o‘zaro munosabati hamda xatti-harakatlari va qiziqishlarining ayrim xususiyatlariga ta’sir qiluvchi ney rivojlanish holatidir. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, autizmli insonlarning qobiliyatlari va yordamga bo‘lgan ehtiyojlari sezilarli darajada farqlanishi mumkin.

Autizmli bolalarning ayrimlari ravon gapiradi va o‘quv materiallarini yaxshi o‘zlashtiradi, biroq ijtimoiy vaziyatlarni tushunishda qiynalishi mumkin. Boshqa bolalar esa nutq, muloqot, kundalik faoliyat va o‘quv topshiriqlarini bajarishda ko‘proq yordamga muhtoj bo‘ladi.

Ta’lim jarayonida quyidagi xususiyatlar kuzatilishi mumkin:

og‘zaki ko‘rsatmalarni tushunish yoki bajarishda qiyinchilik;

tengdoshlari bilan muloqot boshlashda qiynalish;

odatdagi tartibning o‘zgarishiga sezgirlik;

shovqin, yorug‘lik yoki boshqa sezgi ta’sirlariga kuchli munosabat;

muayyan mavzu yoki faoliyatga alohida qiziqish;

ko‘rgazmali materiallar orqali yaxshiroq o‘rganish.

Bu xususiyatlar har bir bolada bir xil namoyon bo‘lmaydi. Shuning uchun autizm tashxisining o‘zi bolaning qaysi maktabda o‘qishi kerakligini belgilash uchun yetarli emas.

1.2. ZPR — psixik rivojlanishning kechikishi

ZPR rus tilidagi «задержка психического развития» atamasining qisqartmasi bo‘lib, psixik rivojlanishning kechikishini anglatadi. Ushbu atama ayrim mamlakatlarning psixologik-pedagogik amaliyotida qo‘llanadi. Biroq u turli ta’lim va tibbiy tizimlarda bir xil mazmunda ishlatilmasligi mumkin. Shu sababli bolaning hujjatlarida qayd etilgan holatni tegishli mutaxassis bilan aniqlashtirish muhim.

Bunday bolalarda yoshiga mos ayrim ko‘nikmalarni egallash sur’ati sekinroq bo‘lishi mumkin. Masalan:

diqqatni uzoq vaqt saqlashda qiyinchilik;

eslab qolish va ma’lumotni qayta tiklashda qiynalish;

topshiriqni tushunish uchun qo‘shimcha vaqt talab qilinishi;

nutq va fikrlash ko‘nikmalarining sekinroq shakllanishi;

mustaqil ishlash va faoliyatni rejalashtirishda yordamga ehtiyoj.

Bunday bolalarga qisqa va aniq ko‘rsatmalar berish, topshiriqlarni kichik bosqichlarga ajratish, ko‘rgazmali vositalardan foydalanish va bilimlarni muntazam takrorlash foydali bo‘lishi mumkin.

Muhim jihat: autizm va ZPR bir xil holat emas. Ularning birgalikda uchrashi ham mumkin, ammo har bir bolaning rivojlanishi alohida baholanishi kerak. Ta’lim shaklini faqat tashxis nomiga qarab tanlash to‘g‘ri emas.

2. INKLYUZIV TA’LIM NIMA VA U NIMA UCHUN MUHIM?

Inklyuziv ta’lim — turli imkoniyat va ehtiyojlarga ega bolalarning zarur yordam va moslashtirishlar bilan birgalikda ta’lim olishini ta’minlashga qaratilgan yondashuvdir. Bunda bola umumta’lim muassasasiga shunchaki qabul qilinishi bilan ish tugamaydi. Uning darslarda ishtirok etishi, bilim olishi, tengdoshlari bilan muloqot qilishi va o‘zini jamoaning bir qismi sifatida his etishi ham muhim.

UNESCOning 2020-yildagi «Inclusion and Education: All Means All» hisobotida ta’limdagi tengsizlik va chetlatishning oldini olish, o‘quvchilarning turli ehtiyojlarini hisobga olish zarurligi ko‘rsatilgan.

Inklyuziv ta’limning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

Birinchidan, ijtimoiy muloqot rivojlanadi. Bola tengdoshlari bilan suhbatlashish, navbat kutish, birgalikda o‘ynash va guruhda ishlash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Ikkinchidan, jamiyatga moslashish imkoniyati kengayadi. Bola turli insonlar bilan munosabat o‘rnatish, jamoa qoidalarini tushunish va kundalik vaziyatlarda ishtirok etishni o‘rganadi.

Uchinchidan, boshqa bolalarda ham ijobiy fazilatlar rivojlanadi. Ular insonlar o‘rtasidagi farqlarni tabiiy qabul qilish, hamdardlik, hurmat va yordam berish ko‘nikmalarini shakllantirishi mumkin.

To‘rtinchidan, bola o‘z imkoniyatlarini namoyon etishi mumkin. Agar o‘qituvchi topshiriqlarni bolaning ehtiyojlariga moslashtirsa, u o‘z qobiliyatlarini ko‘rsatish imkoniga ega bo‘ladi.

Ammo inklyuziv ta’lim faqat bolaning oddiy maktabda o‘qishi bilan samarali bo‘lib qolmaydi. Agar pedagogik yordam yetarli bo‘lmasa, sinfda shovqin yuqori bo‘lsa yoki bola doimiy ravishda chetda qolsa, bunday muhit uning ehtiyojlariga javob bermasligi mumkin.

3. MAXSUS MAKTABDA TA’LIM OLISHNING AFZALLIKLARI

Maxsus maktablar yoki ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalari ayrim bolalarning o‘quv va rivojlanish ehtiyojlariga moslashtirilgan sharoitlarni taqdim etishi mumkin. Bunday muassasalarda maxsus pedagoglar, logopedlar, psixologlar va boshqa tegishli mutaxassislarning yordami mavjud bo‘lishi mumkin.

Maxsus ta’lim muassasalarining ehtimoliy afzalliklari:

Kichik sinflar. O‘qituvchi har bir bola bilan ko‘proq individual ishlashi mumkin.

Maxsus pedagogik yondashuv. Topshiriqlar bolaning rivojlanish darajasi va ehtiyojlariga moslashtiriladi.

Tuzilgan kun tartibi. Oldindan belgilangan tartib ayrim autizmli bolalarning o‘zini xavfsizroq his qilishiga yordam beradi.

Mutaxassislar ko‘magi. Nutq, muloqot, diqqat va kundalik ko‘nikmalarni rivojlantirish bo‘yicha maqsadli mashg‘ulotlar tashkil etilishi mumkin.

Moslashtirilgan o‘quv materiallari. Ko‘rgazmali vositalar, amaliy mashqlar va individual topshiriqlardan keng foydalanish imkoniyati mavjud bo‘ladi.

Shunga qaramay, barcha maxsus maktablar bir xil sifatda ta’lim bermaydi. Muassasaning imkoniyatlari, pedagoglarning malakasi, bolaning individual ehtiyojlari va oilaning fikri hisobga olinishi kerak.

Maxsus maktabni tanlash bolani jamiyatdan ajratish degani emas. Agar bola uchun ayni paytda shu muhit ko‘proq yordam va rivojlanish imkoniyatini ta’minlasa, u maqsadga muvofiq variant bo‘lishi mumkin. Bunda bolaning tengdoshlari va jamiyat bilan aloqalarini rivojlantirish imkoniyatlari ham e’tibordan chetda qolmasligi zarur.

4. BOLALAR ODDIY MAKTABDA O‘QISHI KERAKMI YOKI MAXSUS MAKTABDAMI?

Bu savolga «barcha bolalar albatta oddiy maktabda o‘qishi kerak» yoki «bunday bolalar faqat maxsus maktabda o‘qishi lozim» deb javob berish ilmiy jihatdan asosli emas.

Ta’lim shaklini tanlashda quyidagi omillar muhim hisoblanadi:

bolaning nutq va muloqot imkoniyatlari;

bilimlarni o‘zlashtirish darajasi;

mustaqil faoliyat yuritish ko‘nikmalari;

sezgi ta’sirlariga sezgirligi;

xulq-atvor va hissiyotlarni boshqarishdagi ehtiyojlari;

qo‘shimcha pedagogik yoki terapevtik yordamga bo‘lgan ehtiyoji;

maktabning zarur sharoitlarni yaratish imkoniyati;

bolaning o‘zi va oilasining fikri.

Masalan, autizmli bola yaxshi gapirishi, o‘quv materialini o‘zlashtirishi va sinf qoidalariga rioya qilishi mumkin, lekin shovqinli muhitda qiynalishi ehtimol. Bunday holatda tinch joy, vizual jadval va aniq ko‘rsatmalar yordamida umumta’lim maktabida o‘qishi mumkin.

Boshqa bir bola esa muloqot, kundalik faoliyat va o‘quv topshiriqlarini bajarishda muntazam individual yordamga muhtoj bo‘lishi mumkin. Agar yaqin atrofdagi umumta’lim maktabi zarur yordamni ta’minlay olmasa, ixtisoslashtirilgan muassasa uning ehtiyojlariga yaxshiroq javob berishi mumkin.

Shu sababli eng muhim mezon bolaning tashxisi emas, balki **uning qayerda xavfsiz, mazmunli va samarali ta’lim olishi mumkinligidir**.

Imkon qadar inklyuziv ta’limni rivojlantirish, umumta’lim maktablarining imkoniyatlarini kengaytirish va zarur mutaxassislar yordamidan foydalanish muhim. Biroq inklyuziya bolaning ehtiyojlarini e’tiborsiz qoldirish yoki uni tayyor bo‘lmagan muhitda o‘qishga majburlash degani emas.

5. AUTIZM VA ZPR BO‘LGAN BOLALARNI O‘QITISHDA SAMARALI USULLAR

5.1. Individual yondashuv

Har bir bolaning qobiliyati, qiziqishi va ehtiyoji turlicha bo‘ladi. Shu sababli o‘qituvchi topshiriqlarning murakkabligi, bajarish vaqti va yordam darajasini bolaning imkoniyatlariga moslashtirishi lozim.

Masalan, barcha o‘quvchilarga bir xil hajmdagi matnni o‘qitish o‘rniga, ayrim bolaga qisqaroq matn, rasmlar yoki tayanch so‘zlar berish mumkin. Bu bolaning darsda ishtirok etishiga yordam beradi.

5.2. Vizual jadval va ko‘rgazmali vositalar

Ayrim autizmli bolalar ma’lumotni rasm, belgi va yozma ko‘rsatmalar orqali yaxshiroq tushunadi. Shuning uchun darsning bosqichlarini rasmlar bilan ko‘rsatish, topshiriqlar ketma-ketligini yozib qo‘yish va o‘zgarishlar haqida oldindan xabar berish foydali bo‘lishi mumkin.

AQSh Kasalliklarni nazorat qilish va oldini olish markazlari (CDC) autizmli bolalarni qo‘llab-quvvatlashda ta’lim muhitini tartibga solish, vizual ko‘rsatmalar va bolaning individual ehtiyojlariga mos yondashuvlardan foydalanishni tavsiya qiladi.

5.3. Topshiriqlarni kichik bosqichlarga ajratish

Uzun va murakkab topshiriqlar o‘rniga vazifani bir necha sodda bosqichga ajratish mumkin.

Masalan, «Matnni o‘qi va savollarga javob ber» topshirig‘i quyidagicha tashkil etiladi:

Birinchi gapni o‘qi.

Rasmga qarab, gap mazmunini tushun.

Keyingi gapni o‘qi.

Bitta savolga javob ber.

Javobni o‘qituvchi bilan tekshir.

Bu usul vazifani tushunishni yengillashtirishi va bolaga bajarilgan ish natijasini ko‘rish imkonini berishi mumkin.

5.4. Ijobiy rag‘batlantirish

Bolani faqat xatolari uchun tanqid qilish uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini pasaytirishi mumkin. Shu sababli kichik yutuqlarni ham e’tirof etish, aniq maqtov berish va bolaning harakatini qadrlash muhimdir.

Masalan, «Sen bugun topshiriqni mustaqil boshlading» yoki «Rasmlar yordamida javobni to‘g‘ri topding» kabi fikrlar bolaning aynan qaysi harakati muvaffaqiyatli bo‘lganini ko‘rsatadi.

Rag‘batlantirish bolaning yoshiga, qiziqishlariga va ehtiyojlariga mos bo‘lishi kerak.

5.5. Tengdoshlar bilan hamkorlik

Inklyuziv sinfda bolalarni juftlik va kichik guruhlarda ishlatish ijtimoiy aloqalarni rivojlantirishga yordam berishi mumkin. Biroq autizmli yoki ZPR bo‘lgan bolani har doim boshqalarning yordamiga muhtoj qilib ko‘rsatmaslik lozim.

Unga ham o‘z hissasini qo‘shish, tanlov qilish va mustaqil topshiriq bajarish imkoniyati berilishi kerak. Bunda sinfdoshlariga hurmat, sabr va o‘zaro yordam tamoyillari tushuntiriladi.

5.6. Tinch va qulay muhit yaratish

Ba’zi bolalar baland tovush, yorqin yorug‘lik, gavjumlik yoki kutilmagan o‘zgarishlarga sezgir bo‘lishi mumkin. Shu sababli imkon qadar ortiqcha shovqinni kamaytirish, tanaffus qilish uchun tinch joy ajratish va kundalik tartibni oldindan tushuntirish foydali.

Bolaning qiynalayotganini ataylab qilayotgan injiqlik deb baholamasdan, vaziyatning sababini tushunishga harakat qilish kerak.

6. O‘QITUVCHI VA OTA-ONANING HAMKORLIGI

Autizm yoki rivojlanish kechikishi bo‘lgan bolaga yordam berishda o‘qituvchi, ota-ona va tegishli mutaxassislar o‘rtasidagi hamkorlik muhim o‘rin tutadi.

Ota-ona bolaning kundalik hayotdagi qiziqishlari, qiyinchiliklari va samarali muloqot usullari haqida ma’lumot beradi. O‘qituvchi esa uning darsdagi ishtiroki, o‘quv topshiriqlarini bajarishi va tengdoshlari bilan munosabatlarini kuzatadi. Logoped, psixolog va maxsus pedagog zarur hollarda tegishli ko‘nikmalarni rivojlantirishga ko‘maklashadi.

Hamkorlik quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi mumkin:

bolaning kuchli tomonlari va ehtiyojlarini aniqlash;

aniq va erishish mumkin bo‘lgan ta’lim maqsadlarini belgilash;

dars materiallarini moslashtirish;

bolaning rivojlanishini muntazam kuzatish;

natijalarni ota-ona va mutaxassislar bilan muhokama qilish;

zarur bo‘lsa, qo‘llab-quvvatlash usullarini o‘zgartirish.

Bunda bolaning rivojlanishini faqat baholar bilan o‘lchash to‘g‘ri emas. Mustaqillik, muloqot, topshiriqni boshlash, yordam so‘rash va kundalik ko‘nikmalardagi ijobiy o‘zgarishlar ham muhim natijalardir.

7. MAVZU BO‘YICHA OLIMLAR VA ILMIY ADABIYOTLAR QARASHLARI

Lev Vygotskiy

Psixolog Lev Vygotskiy o‘zining «Mind in Society» asarida bolaning rivojlanishida ijtimoiy muhit va boshqalar bilan hamkorlikning ahamiyatini yoritgan. Uning qarashlariga ko‘ra, bola ayrim vazifalarni mustaqil bajara olmasligi mumkin, biroq kattalar yoki tajribaliroq tengdoshlari ko‘magida ularni bajarishni o‘rganadi.

Bu g‘oya alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar bilan ishlashda ham muhimdir. O‘qituvchi bolaning imkoniyatlarini hisobga olib, zarur yordamni taqdim etishi va asta-sekin mustaqilligini rivojlantirishi lozim.

UNESCO va Salamanka bayonoti

UNESCO tomonidan 1994-yilda qabul qilingan Salamanka bayonoti barcha bolalarning ta’lim olish huquqini qo‘llab-quvvatlaydi. Unda umumta’lim maktablarini turli ehtiyojlarga ega bolalarni qabul qilish va o‘qitishga moslashtirish g‘oyasi ilgari surilgan.

Ushbu yondashuvning asosiy mazmuni shundan iboratki, ta’lim tizimi bolaning individual farqlarini tan olishi va unga mos imkoniyatlar yaratishi kerak.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti

Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining autizm bo‘yicha materiallarida autizmli insonlarning qobiliyatlari, ehtiyojlari va yordamga bo‘lgan talablari turlicha ekanligi ta’kidlanadi. Erta aniqlash, tegishli yordam va dalillarga asoslangan psixososial yondashuvlar bolaning muloqot ko‘nikmalari va hayot sifatini yaxshilashga ko‘maklashishi mumkin.

Bu fikrlar ta’lim shaklini tanlashda barcha autizmli bolalarga bir xil talab qo‘yish emas, balki individual baholash va mos yordamga tayanish zarurligini ko‘rsatadi.

UNESCOning 2020-yilgi global hisoboti

«Inclusion and Education: All Means All» hisobotida inklyuziv ta’lim faqat bolani maktabga qabul qilish bilan cheklanmasligi ta’kidlanadi. O‘quvchining darslarda haqiqiy ishtiroki, ta’lim natijalari va jamoaga mansublik hissi ham muhimdir.

Demak, umumta’lim maktabining samaradorligi unda turli ehtiyojli bolalar mavjudligi bilan emas, balki ular uchun zarur sharoit va yordam yaratilgani bilan baholanishi lozim.

8. MUAMMO VA UNING YECHIMLARI

Autizm yoki ZPR bo‘lgan bolalarni o‘qitishda ayrim muammolar uchrashi mumkin.

Muammo 1. O‘qituvchining maxsus tayyorgarligi yetarli emas.

Yechim: pedagoglar uchun inklyuziv ta’lim, autizm va individual ta’lim ehtiyojlari bo‘yicha amaliy treninglar tashkil etish.

Muammo 2. Sinfda o‘quvchilar sonining ko‘pligi.

Yechim: imkon qadar individual yordamni tashkil qilish, topshiriqlarni moslashtirish va qo‘llab-quvvatlovchi mutaxassislarni jalb etish.

Muammo 3. Tengdoshlar tomonidan tushunmaslik yoki kamsitish.

Yechim: bolalarga insonlar turlicha o‘rganishi va muloqot qilishi mumkinligini yoshiga mos tarzda tushuntirish, hurmat va hamkorlikni rivojlantirish.

Muammo 4. Ota-onalarning xavotiri.

Yechim: ota-onalar bilan ochiq muloqot qilish, bolaning ehtiyojlarini birgalikda tahlil etish va ta’lim jarayonidagi o‘zgarishlar haqida muntazam ma’lumot berish.

Muammo 5. Bolaning umumiy sinf sharoitida ortiqcha zo‘riqishi.

Yechim: tinch joy, moslashtirilgan kun tartibi, qisqa tanaffuslar va zarur individual yordamni tashkil etish. Agar bu choralar yetarli bo‘lmasa, ta’lim muhitini mutaxassislar bilan birgalikda qayta ko‘rib chiqish kerak.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, autizm va ZPR bo‘lgan bolalarni umumta’lim yoki maxsus maktabda o‘qitish masalasida yagona yechim mavjud emas. Ta’lim shakli bolaning individual ehtiyojlari, rivojlanish darajasi, o‘quv imkoniyatlari va maktabda ko‘rsatiladigan yordamga qarab tanlanishi lozim.

Inklyuziv ta’lim bolaga tengdoshlari bilan muloqot qilish, jamoaga moslashish va bilim olish imkoniyatini beradi. Maxsus maktab esa ayrim bolalar uchun zarur individual yordam va moslashtirilgan sharoitlarni ta’minlashi mumkin. Eng muhimi, bola qaysi muassasada o‘qishidan qat’i nazar, uning qadr-qimmati

hurmat qilinishi, ta’lim olish huquqi ta’minlanishi va rivojlanishi uchun zarur sharoit yaratilishi kerak.

Shunday ekan, samarali ta’limning asosiy mezoni bolaning qayerda o‘qiyotgani emas, balki u qanchalik bilim olayotgani, rivojlanayotgani, o‘zini xavfsiz his qilayotgani va jamiyat hayotida ishtirok eta olayotganidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNESCO. (1994). *The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education*. Paris: UNESCO.
2. UNESCO. (2020). *Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education: All Means All*. Paris: UNESCO.
3. World Health Organization. (2025). *Autism*. WHO.
4. Centers for Disease Control and Prevention. (2024). *Treatment and Intervention for Autism Spectrum Disorder*. CDC.
5. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
6. Hyman, S. L., Levy, S. E., & Myers, S. M. (2020). Identification, Evaluation, and Management of Children With Autism Spectrum Disorder. *Pediatrics, 145*(1), e20193447.
7. UNICEF. *Inclusive Education*. UNICEF.
8. UNICEF. (2026). *Learning is for Everyone: Global Report — Paving the Pathway for Inclusive Education for Children with Disabilities*. UNICEF Office of Research – Innocenti.